

ISSN 0131 – 1832

Sharq yulduzi

- NASR
- NAZM
- DRAMATURGIYA
- MUMTOZ ADABIYOT
- YOSHLAR DAFTARI
- JAHON ADABIYOTI
- ESTETIKA
- SAN'AT FALSAFASI
- ADABIYOTSHUNOSLIK
- SAN'ATSHUNOSLIK

5 / 2014

МУНДАРИЖА

ПУБЛИЦИСТИКА

Ойбарчин Абдулҳақимова. Миллий маънавият кўзгуси 5

НАСР

Алишер Мирзо. Қаллахоналик йигитча. Роман-эссе. Охири. 8
 Жуманазар Бекназар. Қашқа йўрға. Қисса 30
 Адҳамбек Алимбеков. Садоқат ҳақида қисса 30
 Салим Абдурахмон. Дураннинг қудуғи. Ҳикоя. 53
 Отаули. Афанди яшасин! Романдан боблар 66
 Баҳор. Шамол ҳикмати. Ҳикоя 125

НАЗМ

Гулчеҳра Жўраева. Сени севдим, Ватан, камолим билан. Шеърлар. 48
 Уткир Раҳмат. Умрнинг йўллари. Шеърлар. 50
 Икром Отамурод. Доғ. Достон. 57
 Сирожиддин Рауф. Ифорлар таратар тонги найсонлар. Шеърлар. 77
 Мунаввара. Хаёлдадир менинг билганим. Шеърлар. 79
 Жаҳонгир Исмоилов. Мавжуддир ўртада
 ўзгармас чизик. Шеърлар. 102
 Болтабой Бекматов. Шаффоф тўлқинлар. Туркум. 104
 Ҳилола Исматова. Умидим дийдор. Шеърлар. 121
 Умид Али. Эркалайди юракни ҳислар. 123

ЁДДА ҚОЛГАН СИЙМОЛАР

Латифжон Мансуров. Кавардон мафтуни. 81

БИР ДАРАХТ НОВАЛАРИ

Ажиниёз. Суқсурлар учар кўлларда. 88

БАРҲАЁТ МЕРОС

Гегель. Эстетика. Давоми. 90

БАҲС

"Муаллиф ўлими"га сиз ҳам овоз берасизми? Иброҳим Ғафуров,
 Йўлдош Солижонов, Курдош Қахрамонов. 106

ЖАҲОН АДАБИЁТИ ТАҲЛИЛ КЎЗГУСИДА

Эркин Мусурмонов. Эртак ва ҳақиқат қоришган адабиёт. 129
 МУАЗЗАМ ШАРҚ ХАЗИНАСИДАН

Имом Ғаззолий. Кимиёи саодат туркий. Учинчи рукн. 134

МУШОИРА

Бинафша рангига чўмилар олам. Шеърлар. 147

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Зилола Шукурова. "Қиссаси Рабзуий" асарида қуртқа образи. 158
 Дилнавоз Юсупова. Алишер Навоий ва Заҳрирдин Мухаммад
 Бобур: ариз баҳрига муносабат. 154

ЎЗБЕК АДАБИЁТИ ДУНЁ БЎЙЛАБ

Альфред Курелла. Буюк шоирнинг қайта кашф этилиши. 162

БУЛОҚ КЎЗ ОЧДИ

Юлдузой Ўрмонова. Манзилга қувонч элтади. Шеърлар. 170

БУ БЎСТОН САҲНИДА

Фармон Тошев. Синов бирла синоатдур. Ғазаллар 174

ИФТИХОР

Умарали Норматов. Заҳматкаш олимнинг шарафли йўли. 175

НУТМАС МЕНИ БОҒИМ

Ҳабибулло Саид Ғани. Кечанинг кўзида сурмаранг соғинч. 181

САНЪАТШУНОСЛИК

Дилмурод Исломов. Мозийдан садо. 183

БОЛАЛАР ДУНЁСИ

Ҳамза Имонбердиев. Одоб – яхши бола иши. 189

ТАФАККУР МИНТАҚАЛАРИ

Артур Шопенгауэр. Ҳаёт сабоқлари. 191

ГУЛҚАЙЧИ

Нарзулло Ботиров. Бир чўмич қимиз. Ҳажвия. 204

ШАРҚ ЮЛДУЗИ

2014

5-сон

Муассис:
 ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
 УЮШМАСИ

* Муаллифлар фикри
 таҳририят фикри деб қабул
 қилинмасин.
 Таҳририятга юборилган
 материаллар муаллифларга
 қайтарилмайди.

* Обунага монелик
 кўрсатилса,
 Тошкент – 100000,
 "Амир Темур" тор
 кўчаси, 2. Республика
 "Матбуот таркатувчи"
 акциядорлик
 компаниясига мурожаат
 қилинсин.
 Обуна индекси – 911

Манзилимиз:

100127, Тошкент шаҳри,
 "Ўзбекистон" кўчаси, 16-а уй.
 Телефонлар:
 227-00-81, 245-22-99, 245-27-87
 www.sharqyulduzi.uz
 e-mail: sharqyulduzi1931@mail.ru

Босишга рухсат этилди
 12.06.2013 йил.

Қоғоз бичими 70x108 $\frac{1}{16}$,
 Офсет босма усулида тип.
 № 1-қоғозга босилди.

Босма тобоғи 11.

Шартли босма тобоғи 15,4.
 Нашриёт ҳисоб тобоғи 17,2.

Адади 2475 нусха.
 Буюртма № 214-14

Журнал Ўзбекистон Матбуот ва
 ахборот агентлигида 0562-ракам
 билан рўйхатга олинган.
 Ўқитувчи НМИУ босмаҳонасида
 чоп этилди.

Қорхона манзили:

Тошкент шаҳри, Юнусобод тумани,
 Янгишаҳар кўчаси, 1-уй.

Журнал икки ойда бир марта
 чоп этилади.

Мусахҳих:

Дилфуза Маҳмудова

Саҳифаловчи-дизайнер:

Ҳуришд Иброҳимов

Copyright © "Шарқ юлдузи"

1993 йилда
 ўзбек фило
 ларига ва респ
 "Тафа
 республ

МИ

Адабиёт – ми
 нда миллатнинг
 Садмлар қалбид
 чи навбатда, ада
 иро мустақиллик
 злибор кўрсатиб
 қи" асаридаги ад
 Асардаги адаб
 1. Халқ оғзақи
 2. Алишер Нав
 3. Миллий уйғ
 4. Замонавий
 5. Маънавий
 Асарнинг "Ма
 ган Биринчи боби
 томи миллатимиз
 ёлган қахрамонли
 Муаллиф дос
 чи навбатда, дос
 сарҳат каби эзг
 ишлар дostonни
 Ўзбекистон
 шаш туйғуси шак
 лда эканлимини
 Ўзбек дostonга
 қалбнинг нақад

Зилола ШУКУРОВА

“ҚИССАСИ РАБҒУЗИЙ” АСАРИДА ҚУРТҚА ОБРАЗИ

Аннотация

Мақолада XIII-XIV асрларда кампир образининг жамиятдаги ўрни ва унга бўлган мисолига акс эттирилган. Шунингдек, кампир образи тарихийлик принципага кўра даъволаштирилиб, “Қиссаси Рабғузий” асаридаги ҳикоятлар мисолида таҳлил этилган.

Аннотация

В статье определено место, отведенное образу старухи и оценка данного образа обществом XIII-XIV вв. Данный образ классифицируется по историческому принципу и анализируется на материале рассказов “Киссаси Рабғузий”.

Annotation

In this article were described the role of the old woman in a public and her attitude to it in XIII-XIV centuries. Also the character of the old woman was classified as according to historical principles and analyzed by stories in the novel “Kissasi Rabғuzi”.

Таянч сўзлар: Қуртқа, кампир, энага кампир, матриархат, патриархат, эскириб кетган никоҳ.

Халқ оғзаки ижодиёти кўп минг йиллик тарихга эга бўлиб, инсоният пайдо бўлгандан ҳозирги кунга қадар унга ҳамроҳу ҳамроз бўлиб келаётган энг қадимий ижод туридир. Халқ оғзаки ижодида кишиларнинг тасаввур олами, орзу-интилишлари, яшаш тарқи, ҳаётнинг тараққиёт босқичлари акс этиб, улар турли-туман ҳомий ва ёрдамчи кучлар анвои хил тимсоллар воситасида тасвирланган. Мана шундай қадимий образлардан бири кампир образи ҳам фольклор асарларининг энг етакчи қаҳрамонларидан биридир. Бу образ кенг қамровли мураккаб образ бўлганлиги туфайли ёзма адабиётда хусусан, Носириддин Рабғузий ижодида ҳам кузатилади. Шунинг айтиш лозимки, кампир образи ўзбек халқ оғзаки ижодида кўпинча ялмоғиз, жодугар, алвасти, ажина, сеҳргар кампир, шум кампир атамаларида, “Қиссаси Рабғузий”да эса *қуртқа* шаклида тилга олинади. “Қиссаси Рабғузий”да келтирилган термин оғзаки ижодда фаоллашмаган бўлиб, бу сўз XIII-XIV асрларда халқ жонли тилида ишлатилган, ҳозирги кунда эскириб кампир эквиваленти билан алмашган архаик сўз. Ялмоғиз образининг генезиси, хусусияти, бажарадиган вазифаси, бадий қиёфаси ҳақида кўплаб олимлар хусусан, О.М.Фрейденов “Мифы и литература древности”, Мелитенский “Поэтика мифа”, И. Дьяконов “Архаические мифы Востока и Запада”, “Фольклор и этнография” асарларида, И.К.Федорованинг “Мотивы и образы волшебной сказки в фольклоре полинезийцев” мақоласида, ўзбек фольклоршуносларидан К.Имомов, Б.Саримсоқов, Б.Жуманиёзов, М.Ишмуротов каби олимлар илмий-танқидий фикрлар билдиришган. Биз ҳам юқорида санаб ўтилган олимларнинг фикрига қўшилган ҳолда “Қиссаси Рабғузий” асарида учрайдиган қуртқа-кампир образининг бадий қиёфасини қуйидаги гуруҳларга бўлиб ўрганишни маъқул кўрдик:

1. Матриархат даври таъсири сезилган кампир образи.

2. Патриархат даври таъсирида яратилган кампир образи.

3. Дунёни илмий мушоҳада қилиниши таъсирида яратилган кампир образи.

Инсоният яратилган илк даврларда кишилар олами ўз дунёқарашича тасаввур қилиши натижасида ҳар бир нарсанинг ҳомий кучи бор, деб ишонишган. Ҳомийларга сиғиниш, улардан мадад сўраш, ҳар қандай ишнинг ижобий яқун топишида туртки бўлади. ўша ҳомий куч ҳар қандай балони, офатни даф қилиш қудратига эга, деб унинг шарафига хаттоки қурбонликлар келтиришган. Бунда ибтидоий одамлар тасаввурларида, энг аввало

“РАБГУЗИЙ” А ОБРАЗИ

иятдаги ўрни ва унга бўлган
архивийлик принциплари
мисолида таҳлил этилади.

старухи и оценка данков
руется по историческим
саси Рабгузий”.

an in a public and her attitude
an was classified as according
“Kissasi Rabguzi”.

амриархат, патриархат.

бўлиб, инсоният пайдо бўлиш
ётган энг қадимий ижод турли
рзу-интилишлари, яъни таъмин

туман ҳомий ва ёрдамчиликни
на шундай қадимий образлар
г етакчи қаҳрамонларнинг

лиги туфайли ёзма адабиёт
ди. Шуни айтиш лозимки, бу
қодугар, алвасти, аҳине, экин

ий”да эса қуртқа шайтоннинг
н оғзаки ижодда фаоллашган
ишлатилган, ҳозирги кунда

к сўз. Ялмоғиз образининг
ёфаси ҳақида кўплаб асарлар
евности”, Мелитенский “Томск

апада”, “Фольклор и этнография
пшебной сказки в фольклорной
идан К.Имомов, Б.Сариевнинг

й-танқидий фикрлар билан
крига кўшилган ҳолда “Қисса
нинг бадиий қиёфасини тасвир

ази.
образи.

ратилган кампир образи
амни ўз дунёқарашини тасвир
ор, деб ишонишган. Ҳомийлик

бий якун топишида турли-хил
удратига эга, деб унинг шарҳи
дамлар тасаввурида, энг аввал

деганда, аёллар гавдаланган. Қадимги Полинезия халқларининг оғзаки ижод
турли-хил образи осмон ва ернинг Худоси сифатида тасвирланиб, ҳаётдан
инсонларнинг руҳини нариги дунёга олиб ўтишни назорат қилган.¹ Қадимги Рим-
Юнона осмон маъбудаси бўлиб, никоҳ ришталарини боғловчи, аёлларнинг
енгиллаштирувчи кучга эга бўлган, деб тасаввур қилинган.² “Авесто”да берил-
авита образи ҳам ҳосилдорлик, ёгингарчилик, ҳомиладор аёлларнинг оғирини енгил
эзгу илоҳа эканлиги ҳақида маълумот бор.³ Шимолий Австралия афсоналарида
даврида қабила бошлиғи аёллар бўлиб, ҳосилдорликни пайдо қилиш, ёмғир
чақириш, шунингдек, уларнинг рангли илонлар билан боғлиқлиги ҳақидаги
мавжуд.⁴ Аёлларнинг турли куч ва хусусиятларга эга бўлган илоҳалар, деб та-
турли халқлар оғзаки ижодида кенг тарқалган аёлларнинг илоҳалар, деб та-
грекларда Уни, грекларда Гера, Шарқий семитларда Асират, хурритларда Хебат,
Хуба, Баба, шумерларда Пинлил каби номларда учрайди.⁵ Шунингдек, ўзбек
оғзаки ижодида ҳам Анбар она, Сушт хотин, Чой момо каби образлар бўлиб, улар
ҳосилдорликни таъминлаш, қут-барака, ернинг унумдорлигини оширувчи,
ҳомий кучлар, деб тасаввур қилинган. Хўш, аёллар мавқеининг мислсиз
баламлигига сабаб нима? Нега бу даврда инсонлар тасаввурида ҳомийлар,
фақат аёллар тасвирида яратилган? Бунинг сабабини топишда, энг аввало, жа-
турли анъаналар, қонун-қоидалар, урф-одатларга мурожаат қиламиз.
инсонлар жамият бўлиб шаклланаётган бир пайтда ибтидоий инсонлар орасида
никоҳ тури авж олади. Бунда ўта яқин қариндошлар: ота билан қиз, ака билан
она билан ўғил бир-бири билан бемалол никоҳ риштасини боғлаб, икки, ҳаттоки
қариндошлик алоқасини боғлаб, яқин муносабатда бўлишган. Ўрни оила-
вақтда ҳам эрига, ҳам ўғлига хотин, ҳам она ўрнида қабул қилинган.⁶ Шу
аёллар уйда ўтириб болалар тарбияси билан шуғулланишган ҳамда эр-
овга кетиш олдидан уларни дуо қилиб (ҳаттоки, магия қилиш қудратига эга
агар ов бароридан келса бу, албатта, ўша дуо таъсирида бўлганлигига қаттиқ
Шунинг учун бўлса керак, уларнинг таъсири жамиятда ниҳоятда катта бўлган.
ўша даврда кишиларнинг қаҳрамони сифатида тасаввур уйғотган ялмоғиз
бўлишига асос бўлади. Ялмоғиз дастлаб фольклор намуналарида ҳомий
сифатида ижобий қиёфада тасвирланган. Б.Жуманиёзовнинг “Ўзбек халқ эпосида
номаъна образи” номли диссертациясида “ялмоғиз” атамаси она уруғи даврида “номаъ-
на киз” деган маънони англатишини айтиб ўтган.⁷ Демак, ялмоғиз образи дастлаб
таъминловчи, ернинг унумдорлигини оширувчи, ёгингарчиликни, шамолни
таъминловчи, ҳомийликни ҳамда инсониятнинг кўпайиши, никоҳ ришталари-
умуман олганда, яшариш ва янгилинишни таъминловчи эзгулик ва
маъбудаси сифатида бутун дунё халқ оғзаки ижодида кенг тарқалган.
шундай аёлларнинг ижобий хислатларга бой жиҳатлари “Қиссаи Рабгузий” асари-
образлар мисолида ҳам яққол кўзга ташланади. Бунда Довуд (а.с.) ҳақидаги
молиқдир. Ҳақиқатан ҳам мазкур қисса ахлоқий-таълимий жиҳатдан эъти-
биз буни Довуд (а.с.) ва кампир диалоги мисолида кўрамыз: “Аймишлар,
тунла ўзин белгусиз қилиб раъиятлардин сўрар эрдиким, подшоҳ сизинг
муомала қилур?.. Бир кеча андоғ сўзлаюрда Мавло таоло бир фариштани
сурати уза. Андин сўради: “Подшоҳингиз нетак турур?” теб. Қуртқа айди:
ончаси бор кишилар молин еюр”.⁸ Кампирнинг тўғридан-тўғри берган
Довуд (а.с.)га қаттиқ таъсир этди, виждонан қийналди. Шунда у ейдиган лўқмасини
билан топиш мақсадида Оллоҳ таолодан бирор хўнар ўргатишини илтижо
қилади. Ҳақиқатда эпизодик образ сифатида қатнашган кампирнинг бир оғиз сўзи

1. Этнография. — Л.: Наука. 1984. С.88.

2. Мифы и литература древности. — М.: Наука. 1978. С.37. Дьяконов И. Арханческие мифы

3. Этнография. — М.: Наука. 1990. С.145.

4. Мифология М. “Авесто”да мифологик катлам. 2002. 98-б.

5. Мелитенский Е.М. Поэтика мифа. — М.: Наука. 1976. С.181.

6. Мифы и литература древности. — М.: Наука. 1990. С.145.

7. Мелитенский Е.М. Поэтика мифа. — М.: Наука. 1976. С.199.

8. Мелитенский Б. Ўзбек халқ эпосида ялмоғиз образи. 1996. 58-б.

9. Мифология М. Рабгузий. Киссаи Рабгузий. — Т.: Ёзувчи. 1991, 2-к, 28-б.

китобхонда унга бўлган илиқ муносабатни уйғотади. Энг муҳими, кампир воситасида Довра (а.с.)га хос ҳалоллик, поклик, тўғрисўзлик, одиллик каби фазилатлар улуғланади. Кампир эса тўғрисўз, оқила аёл сифатида шоҳни эзгулик томон бошлайди, шоҳнинг тўғри йўлни топишида восита бўлиб хизмат қилади.

Демак, ҳикоятдаги кампир образи бош қаҳрамонга тўғри йўл кўрсатувчи ўқ қарорида собит, қатъиятли образ сифатида кўз ўнгимизда гавдаланади. Унинг айнан шу хусусияти ҳикоятлардаги кампир образи қиёфасида матриархат даври белгилари сақланганлигини кўрсатади.

Даврлар ўтиши натижасида она уруғи даврини секин-асталик билан ота уруғи эгаллаб бошлайди. Бу ҳол оғзаки ижодда ҳам ўз таъсирини кўрсатмай қолмади. Эндиликда димо ижобий образ сифатида ҳар нарсага қодир ялмоғиз (номаълум жасур қиз) қиёфага ўзгариб, салбий қиёфадаги ялмоғиз (ямлаб ютадиган оғиз) фольклор асарларининг бош қаҳрамониغا айланди. Кампир образининг иккинчи даврий қиёфаси бутун дунё халқларида оғзаки ижод намуналарида ҳам учрайди. Масалан, Австралия оғзаки ижод намуналарида келтирилишича, Мутинга номли жодугар кампир бўлиб, у эътиборсиз қолдирилган болаларни ўғирлаб ямламасдан ютади. Шунингдек, Мутинга кампир маросим пайтида қорнидан ямламай ютган болаларнинг бўлакларини, парчаларини чиқариб, тирилтириб улар воситасида анъанавий маросимини ўтказган.⁹ Мурият халқи афсоналарида ҳам шунга ўхшаш мотивлар кўзга ташланади. Яъни унга кўра, қадимда ярми аёл, ярми илқоқ кўринишидаги Кукпи номли аёл бўлиб, у қорни очганда эркак кишиларни ўғирлаб, жодулаб ейди.¹⁰ Бу давр таъсирида яратилган оғзаки ва ёзма адабиёт намуналари ҳозирда кунга қадар турли эртак ва афсоналар шаклида сақланиб қолган.

"Қиссаси Рабғузий" асаридagi куйидаги ҳикоятда ҳам юқорида айтилган фикр ифодаси мавжуд. Юсуф (а.с.) кул сифатида Мисрга келтирилгач, Азизи Мисрнинг хотини Зулайҳо уни кўриб севиб қолади ва Юсуф (а.с.)ни сотиб олиб, ундан коми дил хос қилмоқчи бўлади. Бироқ бу ниятига ҳадеганда ета олмагач, энага кампирга дардини айтади. Энага кампир Зулайҳога она каби меҳрибон, жонқуяр, шу билан бирга, ўта айёр ва тadbиркор аёл. Унинг бу хусусияти ялмоғизнинг такомил варианты ҳисобланган, ҳумор-табақага хизмат қилувчи мастон образи қиёфасини эслатади. Буни биз қуртқанин Зулайҳога берган маслаҳатида кўраимиз: "Эй Зулайҳо, манга телим мол бергил. Ул молни харж қилайин, бўлғайким тилакинга теггайсен",¹¹ деб уй қуриб, унинг ичида Юсуфни Зулайҳонинг расмини турли ҳолатда чиздириб, уйни қимматбаҳо тошлар билан безатади. Энага гарчанд Зулайҳонинг дардига "даво" топган бўлса-да, унинг бу иши Зулайҳонинг эри Азизи Мисрга қилган дастлабки хиёнати, деб баҳоланади. Ёзувчи бу ҳолатда энага кампирга бўлган салбий муносабатини халқ орасида кенг тарқалган "Ёт қуртқани эвга бергузмак керакмас. Агар қаю эвга кирса, бузмай чиқмас"¹² ҳикматли сўзи билан ифодалайди. Юқорида келтирилган ҳикматли сўзнинг шуниси характерлики, "унда ташқи қиёфа бериш билан бирга, шу қиёфага мос ҳолда характер хусусиятлари ҳам кўшилган. Бундай тасвир мастоннинг келажакда қиладиган ёвуз ишларидан хабар беради. Бу нарсани фольклор асарлари учун характерлидир".¹³ Ижодкор юқорида берилган таъриф билан чекланмайди. Энага кампирга хос ёвуз ишларни янада бўрттириб, ёрқинроқ чиқариш учун салбий буюк билан йўғрилган лирик шеър келтиради:

Эрнинг балоси ики олам балоси – қуртқа,
 Куртқа қариб ўлурса, солғил этини қуртқа.
 Ёт қуртқани эвингда кўрсанг бошини кесгил,
 Куйдур бошини ўтқа, совур кулини қортқа.
 Куртқа неча қарисун, тоат қилиб арисун,
 Эв бузғали топунса, боқмас ўнгига ортқа.
 Куртқа бузар минг ишни, қайра тузар тиласа,
 Анинг тегар балоси барча муғулға, сортқа.¹⁴
 Шеърдаги қуртқа сўзи омоним бўлиб, биринчи мисрада қари кампир, иккинчи

⁹ Мелитенский Е.М. Поэтика мифа. – М.: Наука.1976. С.219.

¹⁰ Ўша асар. С 243.

¹¹ Носириддин Рабғузий. Қиссаси Рабғузий. – Т.: Ёзувчи. 1990, 1-к, 121-бет.

¹² Ўша асар.

¹³ Саримсоков. Б. Саж ва унинг ўзбек фольклорига тутган ўрни. – Т.: 1973, 138-б.

¹⁴ Носириддин Рабғузий. Қиссаси Рабғузий. – Т.: Ёзувчи. 1990, 1-к, 122-бет.

мисрада бўри бўлган тажний образнинг ноқадрияти, кўринадики, иразининг шакли муаммоларни функциясига эслатади ва аяда разолат,

Инсон онглилар тасаввурини асосланган образининг бадий қандай ишда моён бўладиганида яшовчи, баъзан эса оқдеярли фарқли Миср шоҳини Миср юртига буюради. Бир махфий айғон келиб бир қазилигини бил таклиф этад тутинган шоҳ ўлдиришни б подшоҳи кел бутун юрт аҳ бохабар этад олган. Дастла бўлиши уни қанча бегуно гуноҳга йўл қ раз дея баҳо каб образ бў

Хулоса қи образлар сир раз ёзувчинин сусияти, фе да оғзаки иж кўрсатишда жаат қилиши яқинлаштириг характер-хус

1. Носириддин
2. Фрейде
3. Мелитенский
4. Дьяков
5. Фольклор

¹⁵ Носириддин Рабғузий.

мисрада бўри, учинчи мисрада кўк (осмон) маъносида ишлатилган. Туюқ жанрига хос бўлган тажнис сўзларнинг ишлатилиши шеърнинг бадиийлигини кучайтириб, салбий образнинг нопок ишларини бўрттириб, ёрқин тасвирларда акс эттирган. Ҳикоятдан келинадики, ижодкор қиссада пайғамбарлар фаолияти воситасида қуртқа-кампир образининг шакл-шамойили, жамиятда тутган ўрни, бош қаҳрамонга муносабати каби маммоларни очиб беришни бош планга қўяди. Қиссадаги кампир образи бадиий функциясига кўра, ялмоғизнинг кейинги вакиллари ҳисобланган мастон кампирларни ҳисоблатади ва асарда инсонларни йўлдан урувчи, уни тўғри йўлдан адаштирувчи, жамиятда разолат, қабоҳат уруғини сочувчи шахс сифатида тасвирланади.

Инсон онги шаклланиб, дунёни илмий билишга бўлган эҳтиёжи ортган сайин одамлар тасаввуридаги ғайритабиий образлар хиралашиб, унинг ўрнида реал ҳаётийликка асосланган образлар эгаллаш бошлади. Таснифимиздаги учинчи турда кампир образининг бадиий қиёфаси ўзгаради.¹⁴ Бу тур ҳикоятларда кампирлар на ҳомий, на ҳар қандай ишда ёмонлик, разолат, қабоҳат уруғини сочувчи ёвуз жодугар қиёфасида нақсон бўладилар, аксинча барча инсонлар билан бир хил феъл-атворга эга, улар орада яшовчи, баъзан гуноҳ қилиб афсус чекувчи, баъзан зулм кўриб пинҳон йиғловчи, баъзан эса олдига қўйган мақсади йўлида ҳеч нарсадан қайтмайдиган инсонлардан дечоли фарқ қилмайдиган мураккаб образ сифатида гавдаланади. Бу турга қиссадаги Миср шоҳининг заҳарланиши ҳақидаги ҳикоятни киритиш мумкин. Унга кўра Рум шоҳи Миср юртига элчи юбориб, унга хирож тўлашини ҳамда номига пул зарб қилишини буюради. Бироқ Миср шоҳи бу таклифни қатъий рад этади. Шунда Рум шоҳи Мисрга меҳрий айғоқчи юбориб, шоҳни ўлдирадиган одам топишни буюради. Айғоқчи Мисрга келиб бир кампирни қилиб меҳмон бўлади. Сухбат асносида кампир подшоҳдан норозилигини билдиргач, айғоқчи унга беҳисоб мол-давлат эвазига подшоҳни ўлдиришни таклиф этади. Кампир бу таклифга бажону дил рози бўлади ва ўзи билан она-бола тутинган шоҳнинг нонвой ҳамда шаробчисини ҳузурига чақиртириб, уларга подшоҳни ўлдиришни буюради. Бироз вақт ўтгандан сўнг кампир агар шоҳ ўлса, ўзга давлат подшоҳи келиб барчани қиличдан ўтказишини, шаҳарда хунрезликлар кучайишини, бутун юрт аҳли хонавайрон бўлишини кўз ўнгига келтириб, бўлган воқеадан шоҳни боқабар этади.¹⁵ Эътибор қилинса, кампир мураккаб образ сифатида қиссадан ўрин олган. Дастлаб кампирнинг подшоҳга бўлган шахсий хусумати туфайли қасд олмоқчи бўлиши уни салбий персонаж сифатида танитса, шоҳнинг ўлими туфайли қанчадан-қанча беғуноҳ инсонларнинг қони тўкилиши мумкинлиги ҳақида ўйлари, нақадар оғир гуноҳга йўл қўйганлигини фаҳмлаб тезда гуноҳини ювишга ҳаракат қилиши ижобий образ дея баҳолашимизга асос беради. Демак, юқорида таҳлил қилинган кампир мураккаб образ бўлиб, бажарадиган вазифасига кўра инсон табиатига яқин туради.

Хулоса қилиб айтганда, “Қиссаси Рабғузий” асарида кампир образи фаол учровчи образлар сирасига киради. Оғзаки ижод намуналаридан ёзма адабиётга кўчган бу образ ёзувчининг олдига қўйган мақсадини ёритишда, бош қаҳрамоннинг ўзига хос хусусияти, феъл-атвори, пайғамбар сифатидаги белгиларини аниқлашда, XIII-XIV асрда оғзаки ижод намуналарида кампир образига муносабат қай даражада эканлигини ёрсатишда ва илмий хулоса чиқаришда ёрдам беради. Ёзувчининг бу образга мурожаат қилиши қиссанинг эмоционал бўёқдорлигини ошириб, ҳикоятларни эртақларга яқинлаштирган. Айниқса, қуртқа образининг бадиий қиёфаси, унинг бажарган ишлари, характер-хусусиятлари мисолида бош қаҳрамон комиллик даражасида тарбияланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Носириддин Рабғузий. Қиссаси Рабғузий. – Т.: Ёзувчи. 1990.
2. Фрейденберг. О.М. Мифы и литература древности. – М.: Наука. 1978.
3. Мелитенский Е.М. Поэтика мифа. – М.: Наука. 1976.
4. Дьяконов И. Архаические мифы Востока и Запада. – М.: Наука. 1990.
5. Фольклор и этнография. – Л.: Наука. 1984.

¹⁴ Носириддин Рабғузий. Қиссаси Рабғузий. – Т.: Ёзувчи. 1990, 1-к, 134-бет.